

הצלת עצמו בממון חבירו

איתא בב"ק ס': 'ויתאוה דוד ויאמר מי ישקני מים מבור בית לחם אשר בשער' וכו' (שמואל ב', כו') ושואלת הגמרא 'מאי קמיבעיא ליה' (למה דוד התאוה?) 'רב הונא אמר גדישים דשעורים דישאל הוה דהוה מיטמרי פלישתים בהן וקא מיבעיא ליה מהו להציל עצמו בממון חבירו? שלחו ליה: אסור להציל עצמו בממון חבירו אבל אתה מלך אתה ומלך פורץ לעשות לו דרך ואין מוחין בידו', כלומר, פלישתים התחבאו בשדה של ישראל ודוד רצה לשרוף את השדה ולהרוג את הפלישתים, וא"כ הוא מציל עצמו מפלישתים בממון חבירו - השדה שישרף, ודוד הסתפק האם מותר או אסור?

ולכאורה, הספק אינו ברור, שהרי פקוח נפש דוחה את כל התורה כולה, ופשוט שמותר לשרוף את השדה כדי להציל עצמו ממיתה, שהרי אין לך דבר העומד בפני פקו"נ אלא ג' עבירות בלבד?

התוס' שם ד"ה 'מהו להציל עצמו בממון חבירו' הקשה כן, ותירץ שדוד הסתפק האם הוא יצטרך לשלם על השדה כשמציל עצמו מפני פקוח נפש או לא, ובאמת היה פשוט לדוד שמותר לשרוף את השדה משום פקו"נ.

וכן כתב הרא"ש בס"י יב' 'דמילתא דפשיטא הוא דאין לך דבר שעומד בפני פקו"נ אלא שלוש עבירות', וא"כ באמת הגמרא 'אסור להציל עצמו בממון חבירו הוא' - אסור להציל עצמו שלא על מנת לשלם אבל על מנת לשלם מותר.

וכן דעת הרשב"א (בדף פא':), וכן סובר גם המאירי.

אך יש להקשות על שיטה זו שאם מותר להציל עצמו בממון חבירו מדוע נקטה הגמ' בלשון: 'אסור להציל עצמו בממון חבירו' על דרך השלילה, וצריך לבאר ע"ז שהכוונה שאסור להציל עצמו כשלא משלם, היה צ"ל 'מותר להציל עצמו בממון חבירו על מנת לשלם'?

היד רמ"ה מתרץ שהגמ' נקטה בלשון 'אסור' להורות שאסור להציל עצמו בממון חבירו דווקא כשיכול להציל עצמו ע"י דבר אחר, אך אם אינו יכול להציל עצמו ע"י דבר אחר, מותר להציל עצמו בממון חבירו כיוון שאין לך דבר שעומד בפני פקו"נ אלא ג' עבירות. וכל זה לכתחילה, לענין איסור, אך לענין חיוב תשלומין חייב לשלם, ואם אינו יכול להציל עצמו אלא ע"י ממון חבירו מותר אף לכתחילה וישלם.

שיטת רש"י

רש"י לעומתם לא מחלק בין כשמשלם לכשלא משלם וסובר שבכל מקרה אסור להציל עצמו בממון חבירו אף אם ישלם לבסוף, וכמש"כ בד"ה "ויצילה" הואיל ואסור להציל את עצמו בממון חבירו".

אך דעת רש"י תמוהה מאוד, שהרי פקוח נפש דוחה את כל התורה כולה, וא"כ, כיצד יתכן שבמקום פקוח נפש לא יוכל להציל עצמו בממון חבירו?

המשנה בכתובות יח': אומרת "העדים שאמרו כתב ידנו הוא זה אבל אנוסים היינו וכו' אין נאמנים" ושואלת הגמ' שם יט': "אנוסין מ"ט? א"ר חסדא קסבר ר"מ עדים שאמרו להם חתמו שקר ואל תהרגו יהרגו ולא יחתמו שקר". ומקשה הגמרא "א"ל רבא השתא אילו אתו לקמן לאמלוכי אמרינן להו זילו חתומו ולא תתקטלון דאמר מר אין לך דבר שעומד בפני פקו"נ אלא ג"ע שפ"ד וע"ז? ורואים גם מכאן דאליבא דרב חסדא ממון דוחה פקוח נפש שהרי "יהרגו ולא יחתמו שקר", והרי פקו"נ דוחה הכל חוץ מג' עבירות: מתרץ הרמב"ן (שם) ב' תירוצים: א. דינא הוא שיהרגו, ואל יחתמו שקר, ומדת חסידות היא. ב. ר' מאיר סובר שמדינא יהרגו ואל יחתמו שקר, כיוון שנמצא בברייתא חיצונית - "שלושה דברים אין עומדין בפני פקו"נ, ר' מאיר אומר אף הגזל". וא"כ אפשר לומר גם אצלנו שרש"י העמיד את הגמ' במידת חסידות או אליבא דר"מ דגם בגזל יהרג ואל יעבור.

וכבר נחלקו הראשונים בתירוצו הראשון של הרמב"ן - האם מותר להחמיר על עצמו ממידת חסידות וליהרג במקום שאמרו יעבר ואל יהרג. דהתוס' בע"ז כז: סוד"ה - "יכולי" והרא"ש שם (סי' ט') סוברים דרשאי להחמיר על עצמו, והוכיחו דבריהם מהירושלמי "ר' אבא בר זימנא שהיה חייט אצל עובד כוכבים א"ל אכול נבילות ואי לא קטילנא לך א"ל אי בעית למיקטל קטיל דלא אכילנא" ומסתמא בצינעא היה בבית העכו"ם אלא שרצה להחמיר על עצמו. וכן דעת הריטב"א והר"ן וכן נפסק להלכה בשו"ע יו"ד סי' קנז' ס"א. "כל העבירות שבתורה חוץ מע"ז וג"ע ושפ"ד אם אומרים לו לאדם שיעבור עליהם או יהרג אם הוא בצינעא יעבור ואל יהרג ואם ירצה להחמיר על עצמו וליהרג רשאי".

הרמב"ם בפ"ה מהל' יסודי התורה הלכה א' חולק וסובר 'בשעה שיעמוד גוי ויאנוס את ישראל לעבור על אחת מכל מצוות האמורות בתורה או יהרגו - יעבור ולא יהרג שנא' במצווה 'אשר יעשה אותם האדם וחי בהם' ולא שימות בהם, ואם מת ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו" - וכן בהל' ד' 'כל מי שנאמר בו יעבור ולא יהרג ושהרג ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו". ונחלקו הנימוקי יוסף ו"עבודת המלך" בדברי הרמב"ם האם באדם גדול וחשוב ג"כ אמרינן יעבור ואל יהרג.

לדעת הנמוקי"י (מובא בכס"מ שם ה"ד) "דאפי' לפי סברת רבינו אם הוא אדם גדול וחסיד ירא שמים ורואה שהדור פרוץ בכך רשאי לקדש את השם ולמסור עצמו אפי' על מצוה קלה כדי שיראו העם וילמדו ליראה את השם ולאהבו בכך לבס". כמו כן סובר הריטב"א בכתובות בסוף יח':. ואילו לדעת עבודת המלך אפי' אדם גדול וחשוב אינו

רשאי ליהרג על שאר עבירות, שהרי הרמב"ם כתב בה"ד " ... וכל מי שנאמר בו יהרג ואל יעבור ונהרג ולא עבר הרי זה קידש את השם ברבים כדניאל, חנניה, מישאל ועזריה ור' עקיבא וחביריו", והרי דניאל חנניה מישאל ועזריה ור"ע וחביריו נאמר בהם יהרג ואל יעבור ולכן נהרגו, אך לא מסרו עצמם ממידת חסידות כפי שאמר הנמוק"י, ומשמע דאף באדם גדול וחשוב אין לו להחמיר על עצמו.

ולפי"ה הספק של דוד המלך האם מותר להציל עצמו בממון חברו (עוון גזל) תלוי במח' הרמב"ן ודעימיה והרמב"ם. דלדעת הרמב"ן אסור להציל עצמו בממון חברו ממידת חסידות, ולפי הרמב"ם מותר להציל עצמו, וגם בשיטת הרמב"ם עצמו יש מח' בין הנמוק"י ועבודת המלך. דלנמוק"י לאדם חשוב כזה אסור להציל עצמו בממון חברו, ולעבודת המלך מותר. וענו לו חכמים "אבל אתה, מלך אתה, ומלך פורץ לעשות לו דרך ואין מוחין בידו", וכל זה אליבא דשיטת רש"י דסובר דאסור להציל עצמו בממון חברו אף כשמשלם, אך לשיטת התוס' לכו"ע מותר כשמשלם.

ומיהו קשה על שיטת רש"י אליבא דהנמוק"י בהסבר הרמב"ם דאמר דבאדם חשוב יהרג ואל יעבור שהרי הרמב"ם בפ"ח מהל' חובל ומזיק ה"ב אומר בדינו של מוסר ממונו של חברו לאנס 'זאם נשא ונתן ביד אעי'פ שהוא אנוס חייב לשלם שהמציל עצמו בממון חברו חייב לשלם". וכ"כ בהל' י"ג שם "נרדף ששבר כלים של רודף פטור... ואם שבר כלי אחרים חייב שהמציל עצמו בממון חברו חייב", ומשמע מדבריו שמותר להציל עצמו בממון חברו אלא שצריך לשלם, שהרי אם היה אסור היה צ"ל שאסור לשאת ולתת ביד, וכן שאסור לשבור כלים של אחרים, וקשה על הנמוק"י שהסביר שהרמב"ם סובר דבאדם חשוב יהרג ואל יעבור, משמע שאסור להציל עצמו בממון חברו! וכאן הרמב"ם לא חילק בין אדם חשוב לאדם רגיל ובשניהם יציל עצמו וישלם? אליבא דשיטת רש"י שהסביר שאסור בכל מקרה להציל עצמו בממון חברו אף כשמשלם, אך אליבא דהתוס' אין קושיה כיוון שהתוס' פירשו שהאיסור הוא רק כשלא משלם אך אם משלם מותר לכתחילה להציל עצמו בממון חברו וממילא לא מתחילה המח' בדעת הרמב"ם לגבי אדם חשוב, דבכל מקרה מציל עצמו, וכמו שפסק הרמב"ם שהמציל עצמו בממון חברו חייב לשלם. ולכאורה מכאן ראייה שהרמב"ם פסק אליבא דתוס'.

ומיהו כתב בשו"ת בנין ציון סי' קס"ז-קס"ח דטעמו של רש"י נכון מסברא ואינו תמוה כלל, ומוכיח זאת מיומא פה. דר"ע יליף דפיקוח נפש דוחה שבת מעבודת המקדש מק"ו, מה עבודה שהיא חמורה דוחה שבת, פקו"נ שדוחה עבודה ק"ו שדוחה את השבת, ומ"מ אף שהתורה התירה לחלל שבת מפני עבודת תמידין ומוספין, לא התירה התורה לגזול, שאם לא מצא להקריב תמיד, אסור לגזול כדי להקריב דאמרינן "קרבתנו" ולא הגזול (ב"ק סו:), וא"כ אף שהתורה התירה שבת מפני עבודה, מ"מ לא התירה ממון אחרים מפני עבודה, וכיוון שפקו"נ נלמד מעבודה, א"כ כמו שעבודה לא דוחה את הגזול כך גם פקו"נ לא דוחה את הגזול.

ומוסיף שזו מחלוקת אמוראים בין רב חסדא לרבא בגמ' בכתובות הני"ל, רב חסדא סובר 'עדים שאמרו להם חתמו שקר ואל תהרגו יהרגו ואל יחתמו שקר', א"כ לרב

חסדא אסור להציל עצמו בממון חבירו, ואילו רבא חולק עליו וסובר "אילו אתו לקמן לאמלוּם אמרינן להו זילו חתומו ולא תתקטלון", כלומר יחתמו שקר ולא יהרגו, ואע"פ שהרמב"ן והרשב"א שם פירשו דברי רב חסדא דרק ממידת חסידות יהרג ואל יעבור, אך מדינא יחתמו שקר ולא יהרגו. מ"מ לשיטת רש"י וכפי שכתב שם דאם לא יהרגו משוי נפשייהו רשעים שחתמו על שקר דסבירא ליה דלרב חסדא זה הדין ולא מידת חסידות. וא"כ זו גם המח' אצלנו מה היתה שאלת דוד, דרב פירש שהשאלה היתה מהו להציל עצמו בממון חבירו והשיבו לו שאסור, אבל אתה מלך וכו', ורש"י דרב הונא ס"ל כרב חסדא דמן הדין אסור להציל עצמו בממון חבירו, ורבא שחולק על רב הונא כדאמרינן לגיל פירש ששאלת דוד היתה מהדין טמון באש, ולא מהו להציל עצמו בממון חבירו דזה פשיטא דמותר.

הצלת עצמו בפני הבעלים או שלא בפניהם

ויש לברר האם האיסור להציל בממון חבירו הוא בפני הבעלים או שלא בפני הבעלים או שמא בכל מקרה אסור?

בעל אור גדול (סימן א' ד"ה ועפ"י) מבאר שטעמו של ר"מ שאמר שגם גזל הוא אחד מהמצוות שבהם יהרג ואל יעבור הוא שגזל הוא אביזרייהו דשפיכות דמים כמ"ש בב"ק קי"ט- "א"ד יוחנן כל הגוזל את חבירו שווה פרוטה כאילו נוטל נשמתו ממנו", וכמו שעל שפ"ד יהרג ואל יעבור כן הדין הוא גם בגזל. החתם סופר חושן משפט סי' ר' נותן טעם אחר לדברי ר"מ וכותב שגזל הוא אביזרייהו של שפ"ד משום שאין אדם מעמיד עצמו על ממונו, ואם יזיק את ממונו יבוא לידי שפ"ד ולכן יהרג ואל יעבור גם בגזל. יוצא לפי הסברו של החתם סופר שאסור להציל עצמו בממון חבירו דווקא בפני הבעלים כיוון שאין אדם מעמיד עצמו על ממונו, אך שלא בפני הבעלים יכול להציל עצמו בממון חבירו. המאירי בקידושין ח': סובר אחרת ומוכיח דבריו מהגמ' שם "בעי רב מרי כלב רץ אחריה מהו? בההוא הנאה דקא מצלה נפשה מיניה גמרה ומקניא ליה נפשה או דלמא מדי אמרה ליה מדאורייתא חיובי מחייבת לאצולן"? כלומר הספק הוא שמא מתוך שאותו אדם הציל אותה מהכלב היא מקנה לו עצמה ומקודשת, או אולי מכיוון שהוא חייב להצילה מדכתיב "לא תעמוד על דם רעך" אינה גומרת להקנות עצמה ואינה מקודשת. מסביר המאירי שמדובר שהיא רוצה להחזיר לו את דמי הככר שזרק לכלב, שאם לא כן אינו חייב להצילה שאף הוא אסור להציל עצמו בממון חבירו וממילא גם אותה אסור לו להציל בממון של אחר (אע"פ שיש לדון של מי הכיכר ושל מי הכלב ועיי"ש בראשונים).

ומוסיף המאירי, ויש אומרים שאע"פ שכשציל בעל הממון נמצא שם אסור להציל עצמו בממון חבירו, מ"מ אם בעל הממון נמצא שם חייב להצילו אף על מנת שלא ליטול ממנו מה שהפסיד בהצלתו ואינו יכול להוציא ממנו בדין את הממון, ומוכיח זאת מהגמ' בב"מ לב. "הלך וישב לו (בעל החמור) אמר לו הואיל ועליך מצווה אם רצונך לפרוק פרוק

פטור שנאמר 'עמוי'. ואי כל שאינו מסייע לעצמו אין אחרים מצויים לסייעו יותר ממנו, ושם מדובר בהצלת ממונו, אך כאן שיש הצלת הגוף ושאינו יכול להציל עצמו אלא בממונו של חברו, הרי זה חייב להצילו אף בפסידא, ומוסיף המאירי שאף אינו יכול להוציא ממנו מה שהפסיד בהצלתו.

הראב"ד (בחידושו בסוף המסכת, והובא בשטמ"ק קי"ז:) מקשה גם הוא מהגמ' בקידושין דלעיל ומתרץ שמה שאדם חייב להציל חברו בממונו זה דווקא בפניו כדכתיב "והשבותו לו" - אפי' אבידת גופו (לקמן פ"א:), אך שלא בפניו לא חייב להצילו בממונו, ואפי' בפניו שחייב להצילו בממונו עליו לשלם פסידתו. ושואל הראב"ד אולי אין להשוות בין אבידת גופו לאבידת ממונו, שבאבידת ממונו אם יש לו פסידא אינו חייב להציל ממון חברו כדתנן ב"מ ל: "היה בטל מסלע... נותן לו שכר כפועל בטל" ואילו באבידת גופו תניא לקמן פא. אחד מהתנאים שתיקן יהושע הוא "דתועה בין הכרמים מפסג ועולה מפסג ויורד" כלומר חותך זמורות שמעכבות אותו ועולה ויורד עד שמוצא את הדרך ורואים שפטור מלשלם? ומתרץ הראב"ד שאין קושיא כיוון דפשיטא ששם משלם כיוון שזה לא שונה מנרדף ששבר כלים של אדם חייב חוץ משל רודף שפטור כיוון שאין לו להציל עצמו בממון חברו למרות שהוא עומד ליהרג, כיוון שאין האונס בא לו מחמת הכלים, וכן התועה בין הכרמים הוא הטעה את עצמו ולא בא האונס אל הכרם ולכן חייב לשלם.

אך עדיין יש להקשות, אם משלם מה תיקן יהושע? אלא י"ל דקודם התקנה היה אסור לעשות כן שלא בפני הבעלים ורק בפניהם היה מותר ובא יהושע ותיקן שיהיה מותר לפסג ולשלם. ומה שאמרו לדוד שאסור לשרוף כדי להציל, זה היה שלא בפני הבעלים.

ובאמת כל זה תלוי במח' האם מותר לגזול ממון חברו על מנת לשלם לו אח"כ, ע"י ב"מ סא. וכן בשו"ע חו"מ שמח סעי' א' שפסק שאסור, ואליבא דמ"ד מותר, הספק של דוד המלך היה האם צריך לשלם על הגדיש או לא וכפי שפירש התוס' ודעמיה, ואליבא דמ"ד אסור לגזול ע"מ לשלם, תהיה מח' בין רש"י ותוס' מה היה הספר של דוד המלך, האם אסור לגזול אפי' כשצריך להציל עצמו בממונו כשיטת רש"י או דווקא לגזול ע"מ לשלם אסור, אך אם זה במקום שמציל עצמו בממונו יהיה מותר ע"מ לשלם וכפי שפירשו התוס'.

לדינא פסק השו"ע הח"מ סי' שני"ט סעי' ד' "אפי' הוא בסכנת מות וצריך לגזול את חברו כדי להציל נפשו צריך שלא יקחנו אלא על דעת לשלם", משמע שמותר להציל עצמו בממון חברו וכפי שיטת התוס' ובלבד שישלם. וכן פסק בסי' ש"פ סעי' ג' בדין רודף "... ואם הנרדף שבר כלים של רודף פטור... ואם היו של אדם אחר חייב, שהמציל עצמו בממון חברו חייב".